

ODRAZ STARŠÍCH ČESKÝCH SLOVNÍKŮ V TZV. TRIALOGU MAXMILIÁNA I. (1489)

Libuše Spáčilová

- 1 Osobnost Maxmiliána I. a cizí jazyky
- 2 Slovníkářství v českých zemích před rokem 1489
- 3 Trialogus a slovníky Klaretovy družiny
- 4 Charakteristika jednotlivých jazyků v Trialogu
  - 4.1 Latina
  - 4.2 Němčina
  - 4.3 Čeština
- 5 Závěr a možnosti dalšího výzkumu

V Národní knihovně ve Vídni je uložen pod signaturou 2868 rukopis latinsko-německo-českého slovníku, uváděného pod názvem Trialogus, který údajně dostal k Vánocům v roce 1489 Maxmilián I. Tento slovník neunikl pozornosti některých významných badatelů – zabýval se jím např. vídeňský slavista Ferdinand Menčík nebo Josef Dobrovský, jenž upozornil na chyby ve slovníku, jež však blíže nespecifikoval. Pozornost tomuto dílu věnoval i český filolog a literární historik Václav Flajšhans, který naznačil možnou souvislost Trialogu s latinsko-českými slovníky Klaretovy družiny. Edice Trialogu byla vydána v loňském roce vídeňským germanistou Oskarem Pauschem,¹ slovník však dosud čeká na podrobnější lingvistickou analýzu. Ráda bych ve svém příspěvku naznačila alespoň některé možnosti takového rozboru, který by nám mohl přiblížit autora, jenž pro nás zůstává i nadále anonymní.

1 Osobnost Maxmiliána I. a cizí jazyky

Než se podíváme na obsah slovníku, chtěla bych Maxmiliána I., jemuž byl slovník určen, stručně představit. Jeho životní pouť byla vymezena léty 1459 a 1519; v roce 1486 se stal římsko-německým králem a o sedm let později římsko-německým císařem.

---

¹ Pausch, Oskar (2004): *Imperator–Kaiser–Cyesars. Die dreisprachigen Vokabulare für Ladislaus Postumus und Maximilian I.* Wien.

V raném mládí se musel vyrovnávat s jednou závažnou vadou. Trpěl – pravděpodobně pod vlivem neblahých zážitků z dětství stráveného ve Vídni – poruchou řeči a dlouho nedokázal tvořit souvislé věty (Gröbingerová 2004, 32). Problémy měl i při výuce latiny, především kvůli učiteli Petru Engelbrechtovi, který chlapce fyzicky trestal. Maxmilián však byl jazykově nadaný, hovoří se dokonce o jeho mimořádném talentu k osvojení si cizích jazyků (Fichtenau 1974, 32). Na burgundském dvoře se naučil vlámsky a francouzsky, uměl španělsky a italsky, s anglickými partnery hovořil jejich mateřštinou (Gröbingerová 2004, 34) a učil se i česky (Fichtenau 1974, 34). Byl vášnivým čtenářem a milovníkem umění (Wiesflecker 1971, 74–75). Ve své autobiografii propagoval obraz ideálního knížete-polyglota. Zdá se, že znalost moderních jazyků začínala v době, v níž žil, být čím dál důležitější. Na to již ostatně dříve poukázal císař Karel IV. v poslední kapitole své Zlaté buly z roku 1356, v níž byli kurfiřti vyzváni, aby se učili různé dialekty a jazyky. Dědicové trůnu, jejichž mateřským jazykem byla němčina, se měli mezi sedmým a čtrnáctým rokem věnovat italštině a slovanskému jazyku. Není pochyby o tom, že Karel IV. i Maxmilián I. si byli dobře vědomi toho, že pro výuku cizích jazyků je velmi důležitá existence slovníků.

2 Slovníkářství v českých zemích před rokem 1489

Systematický základ latinsko-české lexikografie údajně z iniciativy Karla IV. poskytuje dílo Bartoloměje z Chlumce nad Cidlinou, zvaného Klaret (zemřel kolem roku 1379). Vedle encyklopedických příruček, např. k astronomii, sepsal Glossář, dokončený po roce 1364 (Havránek – Hrabák 1957, 764). Výsledkem díla Klaretovy družiny a samotným Klaretem citovaný je Bohemář, který byl sepsán kolem roku 1365; autor byl zřejmě duchovním a pracoval podle stejného plánu jako Klaret (Flajšhans 1926, I, 35). Obě díla – jde o latinsko-české slovníky – se skládají z osmi částí: I. *O Bohu, světě a ovzduší*; II. *O ptactvu*; III. *O vodě a vodních tvorech*; IV. *O savcích a nižších zvířatech*; V. *O rostlinstvu*; VI. *O družích lidí a jejich fyzických a psychických vlastnostech*; VII. *O životě světském a duchovním*; VIII. *O uměních a řemeslech*. Tyto části jsou dále členěny na menší tematické celky.

Třetím titulem, spojovaným s Klaretovou družinou, je Vokabulář gramatický. Byl vytvořen kolem roku 1360 a představuje zřejmě nejstarší dílo Klaretovy školy. Vzhledem k tématům v obou oddílech Vokabuláře musel autor nepochybně řešit nemalé problémy související s odborným názvoslovím. V oddíle A se totiž objevují témata o *gramatice, rétorice, logice, hudbě, aritmetice, geometrii, astronomii,*

fyzice, teologii, medicíně, etice, mechanice a umění. V oddíle B se vyskytuje výčet jmen bohů, řek, hor, zemí, číslovky základní, řadové, násobné apod.

Ve všech těchto třech uvedených titulech je třeba spatřovat začátek a základ latinsko-české lexikografie. Tyto první slovníky byly určeny studentům pražské univerzity a tomuto účelu odpovídala i jejich forma. K snazšímu osvojení latinských slov měly studentům napomáhat verše, např. v Glossáři u tématu *O soudnictví čtete Vendicio prodanye, dic appellamen odvolanye/Empcio sit kupenye, iudicacio posuzenie* (Klaret, Glossář 2250).

Poněvadž pro všechna latinská slova uváděná v těchto slovnících ještě neexistovala česká pojmenování, byli Klaret i jeho žáci nuceni mnohá slova sami vytvořit, např. pro latinský výraz *metallum* vytvořili *lesken*. Za směšný považoval Josef Dobrovský Klaretův pokus dát česká jména také všem drahokamům: např. *rubinus* měl nést české označení *črvně* (Dobrovský 1951, 81). Z názvů planet se později udržely *Kralemocz* pro Jupiter, *Smrtonos* pro Mars, *Dobropan* pro Mercur a *Hladolet* pro Saturn, ale jméno *Citel* pro Venuši se neujalo. Později byla nazývána *Krasopani* (Dobrovský 1951, 81).

Latinsko-české slovníky se brzy ukázaly být nedostačující. Velmi důležitou roli hrál totiž ve střední Evropě německý jazyk. V 15. století vzniká proto další významné lexikografické dílo, které na tuto situaci reaguje, slovník určený Ladislavu Pohrobkovi (rukopis č. 1787 ve vatikánské knihovně) z roku 1454, vydaný v roce 1904 Isidorem Theodorem Zahradníkem, který je zároveň nejstarším dokladem trojjazyčného slovníku u nás. Slovník se dělí na dvě části – na část abecední (1865 slov) a věcnou (574 slov). Autor Jan Holubář z Náchoda se pokoušel slova ve věcné části členit do tematických celků, ty však nejsou opatřeny nadpisy. Pořadí celků je jiné než u předchozích slovníků. Následující ukázka se týká rostlin: *Aleum – Knobleich – Czesnek; Cepe – Czwiipple – Czibule; Sina-pum – Senf – Horczicze; Papauer – Mon – Mak* (Zahradník 1904, 69). Podle germanisty Emila Skály představuje tento slovník přechodnou fázi od slovníků věcných ke slovníkům abecedně řazeným (Skála 1994, 4), ale fakticky jde o kombinaci obou typů. Srovnání Holubářova slovníku se slovníky Klaretovy družiny vykazuje minimální podobnosti.

3 Trialogus a slovníky Klaretovy družiny

Pokračovatelem slovníkářské tradice je také Trialogus, sestávající ze dvou velkých celků – z části tematické a z abecedně řazeného seznamu sloves. Část tematická obsahuje 39 témat, pečlivě nadepsaných nad každým komplexem slov

latinským heslem, např. *De iudicio* (O soudnictví), *De hominibus* (O lidech), *De ciuitate* (O obci), *De mechanicis* (O řemeslnících), *De armis* (O zbraních), *De rustico et aliis pertinenciis* (O sedlákově a různých náležitostech), *De curro et aliis attinenciis* (O voze a různých součástech), *De vinea et aliis pertinenciis* (O vinici a jejích náležitostech) či *De condicione arborum* (O pěstování stromů).

Již na první pohled je patrné, že většina latinsko-českých ekvivalentů pochází ze slovníků Klaretovy družiny. Při členění do tematických celků se autor slovníku, jak již bylo patrné z krátkého výčtu, nechal Klaretovým vzorem inspirovat jen částečně a dělení provedl spíše po svém. Některé názvy jako by napovídaly, komu je slovník určen, např. *Capitulum de Imperio et regionibus provinciarum* (Kapitola o říši a vedlejších zemích); *Capitulum de Regionibus Prouinciarum* (Kapitola o krajinách jednotlivých zemích) nebo *De carmine et ipsius attinenciis* (O básni a jejích náležitostech). V Klaretově Glossáři najdeme slova z těchto okruhů pod prozaičtějšími názvy kapitol: *De mundo* (O Zemi); *De hominibus secularibus* (O lidech světských) či *De scriptoribus* (O písařích). Že Klaretovy slovníky sloužily autorovi Trialogu jako předloha, lze potvrdit např. výskytem uměle vytvořených slov v Trialogu, která byla zcela převzata od Klareta, např. *rubinus – rubin – czrbnye*² (Klaret, 132: *rubinus – czrwnye*); *rethoricus – beschoener der red – okrassnyk* (Klaret, 1080: *rethoricus – úkrasnik*); *philosophus – weiseman – mudremil* (Klaret, 1085: *philosophus – mudromil*) a další.

Při pozornějším srovnání však zjistíme, že autor Trialogu neopisoval zcela všechno a beze změny. Někdy se v Trialogu objevuje jiné latinské slovo, než použil Klaret, např. v Trialogu se vyskytuje *barbuta – przibice*, u Klareta *fidia – prielbice* (2151); v Trialogu je *frygellus – pynkava*, u Klareta *truncula – pennkava* (287). V několika případech uvedl autor Trialogu jiné české slovo, např. Klaret zapsal dvojici *pecus – brav* (482), Trialogus *pecus – kleinvieh – skot*; u Klareta se objevují *bestia – hovado* (465); v Trialogu *bestia – viech – šelma*.

V této souvislosti bych chtěla poukázat i na případy, kdy české slovo je v Trialogu prezentováno germanismem nebo dokonce německým slovem, např. *conversus – conuers*³ – *pertink*; u Klareta se objevuje přejímka z latiny: *conversus – konvrš* (1024); tento výraz byl však tehdy běžný. Dalším případem je *rubigo – rost* –

² Vzhledem k tomu, že byl při studiu použit mikrofilm Trialogu, zaslaný Národní knihovnou ve Vídni, na němž nebyly údaje o foliích, neuvádím při citaci přesné foliostrany.

³ Sředohornoněmecké slovo *converse*, lat. *conversus*, se do dnešní němčiny překládá výrazem *Laienbruder* (Lexer 1992, 113); z němčiny převzatý výraz *berting* označovalo mnicha či klášterního bratra (Boková – Spáčilová 2003, 64).

rozť, u Klareta nacházíme dvojici *rubigo – rez*⁴ (229), v níž českým ekvivalentem není germanismus. U poslední trojice *nauta – vberfurer – vber* je patrné, že autor neznal český ekvivalent, třebaže ho Klaret uvedl: *nauta – přivezovník* (224).

V jiných případech najdeme v Trialogu tentýž germanismus jako u Klareta, někdy s počestěným pravopisem, např. *alodium – vorwerk*⁵ – *vorwerk* odpovídá záznamu u Klareta *alodium – forberk* (732), podobně také *taxa – schaczung* – *schacz*⁶, u Klareta *taxa – šac* (232).

Mnohdy vznikly odlišnosti mezi slovníky Klaretovy družiny a Trialogem proto, že autor Trialogu zřejmě slovo špatně přečetl. Klaret píše *panter – riss* (520), Trialogus uvádí mylně *irs*; Klaret *lama – prohlebnie* (348), v Trialogu čteme *plubnye*, protože si autor nevšiml zkratky u písmene *p*.

Charakteristickým rysem Trialogu je, jak ostatně vyplývá i z předchozího, velké množství rozmanitých chyb. Ferdinand Menčík vyslovil před více než sto lety domněnku, že pisár buď nebyl mocen českého jazyka nebo opisoval ze starší předlohy, psané starším pravopisem, které příliš nerozuměl (Menčík 1892, XXVf.). Zcela jednoznačně lze říci, že Klaretův Glossář nepochybně převyšuje Trialogus svou správností jazyka.

Pokusím se nyní na některé chyby poukázat a na jejich základě vyslovit závěry o osobě autora slovníku.

4 Latina v Trialogu

Sporadické chyby v latinských výrazech jsou dvojího druhu. V některých případech šlo o záměnu podobných výrazů, což může svědčit o nedokonalých znalostech autora v této oblasti, případně o problémech při čtení předlohy.

V Trialogu např. najdeme trojice *sulchus – furich*⁷ – *zahory*⁸ a *sulcus – furrch – puletz*. V Klaretově Glosáři je přiřazen výrazu *sulcus* český ekvivalent *záhon* (727) a v Bohemáři se nachází dvojice *bulcus – pulecz* (82); Klaret má v Glosáři jen zdobnělinu *bulcula – průček* (392). Autor Trialogu si tedy spletl *sulchus*, ev. *sulcus* a *bulcus*.

⁴ Slovo má praslovanský základ *ръдъ* a z **ръдъ-ja* (Machek 1968, 513).

⁵ Slovo *vorwerk* znamená „pole, pozemek, poplužní dvůr“ (Boková – Spáčilová 2003, 499).

⁶ Slovu *schatz* odpovídají české protějšky „majetek, hodnota, cena“ (Boková – Spáčilová 2003, 370).

⁷ Českým ekvivalentem je „brázda; zorané pole; záhon“ (Boková – Spáčilová 2003, 159).

⁸ Jungmann (V, 463) uvádí, že *záhory* je krajina za horami.

Jiným příkladem je trojice *fuligo – schlif – brusseny*, v Klaretově Glosáři najdeme dvě dvojice, jimž by částečně mohla odpovídat slova v Trialogu: *furigo – brusingy* (2619) a *fuligo – saze*⁹ (1974).

Dalším typem chyb v latině jsou formální nedostatky, které mohou vypadat jako chyby z nepozornosti, i když se také dají vysvětlit autorovou neznalostí slov. Např. místo *gignosophista – armklug – chudomuk* u Klareta nacházíme *gimnosophista*¹⁰ – *chudomudrák* (336). Dalším příkladem může být v Trialogu *niger – morch – gytro*, u Klareta *iuger*¹¹ – *jitro* (727) či další chybné *ruina – reiff – piramarze*¹², u Klareta: *pruina – gynie* (182).

Jak předchozí příklady ukazují, ač autor Trialogu hledal inspiraci ve slovnících Klaretovy družiny, přesto neopisoval vše doslova. Tuto tezi potvrzují i chybějící ekvivalenty jak v němčině, tak i v češtině u latinských slov, která jsou v Klaretově Glosáři uvedena: *annona* (Klaret, 734: snop<ové ob>ilé), *bladum* (Klaret, 734: *blada* mle<né obi>lé); *vena* (Klaret, 1317: *vena – zyla*).

5 Němčina v Trialogu

Některé neznalosti latiny se mohly ojediněle projevit i v chybně zvoleném německém ekvivalentu. Ten totiž ve slovnících Klaretovy družiny nebyl uveden, protože šlo o dvojjazyčný slovník a autor Trialogu si odpovídající výraz musel doplňovat sám.

U Klareta např. našel *crista – hřeben*¹³, *helmodek*¹⁴ (2153). Význam pravděpodobně neznal, čemuž odpovídá chybný německý ekvivalent: *crista – himelczaichnn – helmodek*. Německé slovo *himmelzeichen* je označení pro „znamení na obloze nebo znamení zvěrokruhu“ (Lexer 1992, 89). Správně by mělo být německy uvedeno *helmzeichen*. Dalším příkladem je trojice *gramaticus – puchstab – slowoczan*; rovněž Klaret uvádí *grammaticus – slowocztan* (1089). Jungmann vysvětluje, že gramatice se říkalo *slowočtena* (Jungmann IV, 159). Německý výraz tomuto významu však vůbec neodpovídá. Slovo *puchstab* znamená písmeno (Lexer 1992, 28).

---

⁹ Habel uvádí u lemmata *fuligo* význam *saze* (Habel 1959, 161).

¹⁰ Podle Habela je *gymnasophista* chytrý žák (Habel 1959, 167).

¹¹ *Iugerum* – polní míra *jitro* (Habel 1959, 210).

¹² Jde o zkomoleninu slova *přímrazek* (srov. Jungmann III, 589).

¹³ Výrazu v tomto kontextu odpovídá dnes slovo *chochol*.

¹⁴ Dnešní ekvivalenty jsou buď *fařnoch* nebo *přikryvadlo*.

Občas se v německých výrazech objevují formální chyby. Byl-li pisatelem Němec, mohou svědčit o jeho nižší písarské úrovni. Je však docela možné, že slova opisoval mechanicky z cizí předlohy, z níž nemohl vše bez problémů přečíst. Možná proto se např. u německého výrazu v trojici *portulaca – bürgl – psispik* dopustil chyby. Místo *burtzel* napsal *bürgl*; podobně tomu bylo u *stramen – strab – zlama*, kdy nenapsal tehdy obvyklý německý výraz pro slámu *strâ*¹⁵, a u *compes – fesser – puto*, kdy zaměnil v německém výrazu písmena *r* a *l*; správně uvedeno mělo být *fessel*.

Další výtky vůči němčině ve slovníku by se mohly týkat nesprávného použití zdvojnásobení či množného čísla, které nekorespondují s českými a latinskými ekvivalenty, např. *margita – perlein – perla*. V němčině je uvedeno deminutivum, v češtině a latině nikoli. Řada německých slov se nachází v plurálu, zatímco v latině a češtině je singulár, např. *ecclesia – kirchen – kostel*; *campana – glogknn – swon*; *rosa – rosnn – rozie*; *flos – blumen – kwiet*; *yrundo – swalbn – wlastowetz*; *angwilla – allnn – vhorz* nebo *musca – fliggn – mucha*. Ve výjimečných případech je plurál uveden i v češtině: *prunus – plawmen – slyby* nebo *estula – oskelnn – oskorušky*.

V některých záznamech najdeme podobně jako v češtině uměle vytvořený německý ekvivalent, např. *poeta – mersager – skladatel*; *sophista – listreder – mudronek*. Při rozboru německých slov v Trialogu můžeme získat ještě další pro nás důležitou informaci. Autor pocházel s největší pravděpodobností z bavorsko-rakouské jazykové oblasti. Svědčí o tom řada jazykových jevů charakteristických pro tuto oblast, které jsou v Trialogu patrné. Uvedu některé z nich.

První jev se týká způsobu označení přehlásky. V oblasti horskoněmeckých dialektů, k nimž bavorský dialekt patří, existuje celá škála způsobů označení především pro přehlásku *ä* (srov. Paul – Moser – Schröbler 1969, § 64, Anm. 4).

V Trialogu je pět způsobů označení *ä – e, ä, æ, ë, ä, ee*, např. *greblein, táglich, beswærung, khës, hãring, seer* (střhn. *sæjer*). Další, i když méně rozsáhlou škálu nabízí psaní přehlásky *ö* – ve většině případů = *ô* (*ôlpawm*) a spíše ojediněle – dvakrát – *ë* (*gëh = jäh*); přehláska *ü* je výlučně značena nadepsaným *e ü* (*crüpl*).

Jiným rysem v rovině grafické je způsob psaní středohornoněmecké dvojhlásky *ei* v bavorských dialektech, kde převažuje psaní *ai*, příp. *ay*, což platí i pro Trialogus: *ai, ay* a *ay* se objevují 33krát (*zaiger, mayr, ay*), oproti tomu *ei, ey* a *eÿ* pouze 12krát (*keiserinn, eychl, weÿde*).

Dalším velmi nápadným jevem v bavorských dialektech byla apokopa, odpadnutí *e* na konci slova, a synkopa, výpadek *e* uprostřed slov. Tyto jevy patří

¹⁵ Vzhledem k nářečnímu zabarvení německých výrazů jsem doplnila tomu odpovídající formu výrazu *strô* (v současné němčině *Stroh* – sláma).

v Trialogu k nejfrekventovanějším. Namátkou několik příkladů apokopy: *zunng* místo *zunge*, *henn* místo *henne* nebo *slanng* místo *slange*; a synkopy *wagmn* místo *wagen*, *gswer* místo *geswer*, *ogsnntreiber* místo *ochsentreiber*.

K jiným markantním rysům bavorských dialektů v oblasti vokalizmu patří změna stfhn. *o* nebo *ô* → *a*, *â* (v Trialogu se objevují tvary *tar* místo *tor* nebo *margnngab* místo *morgengabe* apod.) či vsuvný vokál *i*, sloužící k ulehčení výslovnosti: *furich* místo *furch*, *milich* místo *milch* či *khelich* místo *kelch*.

V oblasti konsonantismu je nejčteněji zastoupena změna *b* → *p*, která byla v Trialogu zachycena 77krát, např. *pote* místo *bote*, *pauch* místo *bauch*, *pach* místo *bach*. Poměrně často se také objevuje způsob psaní hlásky (k) jako *kh*, či dokonce *ch*, což souvisí s aspirovanou výslovností hlásky *k*, typickou pro bavorské dialekty, např. *kharr* (*karre*), *khatz* (*Katze*), *kercher* místo *kerker*, *hanntwercher* místo *handwerker*. Dalšími změnami jsou *b* → *w* a *w* → *b*: *kurwÿs* (*Kürbis*), *weissung* (*beissung*); *lewerburst* (*leberwurst*), *fleischburm* (*fleischwurm*).

V rovině slovotvorné je třeba upozornit na použité zdrobněliny, u nichž se výlučně vyskytují přípony *-lein* a *-l*, které se rovněž řadí k bavorským charakteristickým rysům (*greblein*, *eslein*, *vischlein*, *basl*). Místo výrazu *donnerstag* je pro označení čtvrtku zapsáno typicky bavorské slovo *pfincztag* (8); u slova *tac* (*Tag*) je použit bavorský tvar plurálu *tege*, přičestí přítomné je tvořeno příponou *-und* (*wuttunder*), abstrakta příponou *-nus* (*gedachtnus*, *vinnsternus*).

Poměrně silný dialektální ráz německých výrazů je velmi důležitým argumentem pro tvrzení, že autor slovníku byl německého původu a pocházel zřejmě z oblasti bavorsko-rakouské. Je možné, že žil na dvoře Maxmiliána I. Další důkazy nám může poskytnout rozbor českých výrazů.

6 Čeština v Trialogu

Omyly, které jsou patrné v českých ekvivalentech, převyšují počet chyb v latině i v němčině. Největší skupinu představují chybné ekvivalenty, což dokládá, že autor neměl v češtině dostatečné znalosti. Např. v trojici *barca – grosschef – prziwozitel* si odpovídají první dva výrazy, což souhlasí s Klaretovým párem *barca – korábna*¹⁶ (210), ale slovo *prziwozitel* (převozník) se k trojici nehodí, snad jediné tematicky vykazuje určité společné rysy. Podobné je to i u *autumnus –*

¹⁶ Korábna je starší výraz pro loďku (Staročeský slovník II, 102). Latinské slovo *barca* se vyskytuje v Trialogu již podruhé. Ekvivalent *prziwozitel* by se hodil ke dvojici *nauta – vberfurer*, kde je na místě českého ekvivalentu v Trialogu nesprávné slovo *vber*.

herbst – hromnicz; Klaret uvádí správně *autumpnus – podjesen*¹⁷ (76). Jediné, co mají výrazy společného, je označení určitého období v roce.

U dalších slov lze vyvodit vztahy nadřazeného a speciálního pojmu: *stabulum – stal – konitze*¹⁸, ale u Klareta si dvojice odpovídá: *stabulum – staje* (1982).

Řada naprosto chybně přiřazených českých ekvivalentů vznikla z neznalosti, např. u trojice *componista – gesanngseczer – poczetnik*. Klaret uvádí *compotista – poczetnik* (1080) a má na mysli latinské slovo *computista*¹⁹; zatímco *componista* znamená něco jiného. Další omyl nacházíme u trojice *oracio – gepet – modla*. U Klareta je správně uvedeno *oracio – modlitba* (2412) a *modli – ydola* (2334). Autor *Triologu* nevěděl, že české slovo *modla* není totéž co *modlitba*.

V českých výrazech se objevuje také mnoho formálních chyb, a to i tehdy, pokud šlo o slovo jednoduché, např. *cydea – gleueneisnn – hrok* (Klaret, 2159: *cidea – hrot*); *pronepos – vrenl – prawunk* (Klaret, 1749: *pronepos – prawnuk*); *aranae – spin – parok* (Klaret, 591: *aranae – pauk*); *rubor – schemrot – zaprzieny* (Klaret, 229: *rubor – zapýřenie*); *portulaca – bürgl – psispik* (Klaret, 830: *portulaca – psi pysk*); *fannus – waldmann – dywynutz* (Klaret, 315: *faunus – divý mužik, divý muž*).

Podobně jako u německých ekvivalentů nacházíme i v češtině neshody mezi singulárem a plurálem. V některých případech je v češtině chybně uveden plurál, zatímco v latině a němčině je singulár: *glans – eychl – zaludy*; *castrum – burg – hrady*.

Dalším dokladem toho, že autor měl s češtinou problémy, by mohl být chybějící ekvivalent v češtině, např. u slov, která Klaret neuvádí, tedy u *armelezia – wappnnrok – ...*²⁰; *vernسيوم – vernis – ...*, ale i u těch, jež se u Klareta vyskytují: *documentum – lernung – ...* (Klaret, 1098: *documentum – navczka*); *instrumentum – geczeug – ...* (Klaret, 2504: *instrumentum – przistroy*); *ostrea – snek – ...* (Klaret, 391: *ostrea – morzik*²¹).

Ráda bych ještě velmi stručně charakterizovala použitou češtinu. Velmi nápadná je záměna konsonantu *b* → *v*. Znamenalo by to, že bilabiální (obouretně) *b* vyslovoval, případně při diktování slyšel jako *v*: *libertas – freyhait – swowoda*

¹⁷ Výraz *podjesen* ve významu podzim uvádí např. Jungmann (III, 169).

¹⁸ Slovo *stabulum* označuje stáj (Habel 1959, 377) stejně jako německý výraz *stal* (Lexer 1992, 208). Označení konice je speciální stáj – koňský chlév (Jungmann II, 118).

¹⁹ U Jungmanna (III, 153) najdeme výraz počteník doplněný o ekvivalenty *calculator*, *computista*, *Rechner*; slovo *componista* znamená skladatel, autor.

²⁰ *Wafenrock* je bojová suknice, odění přes pancíř (Boková – Spáčilová 2003, 501), u Jungmanna zvaná *pallium* (Jungmann III, 378).

²¹ Jde o mořského hlemýžďe, ostranku jaderskou.

(Klaret, 2264: *svoboda*); *cepa* – *zwifal* – *czywole* (Klaret, 769: *cibule*); *pipinella* – *bibernel* – *wedernyk* (Klaret, 784: *bedrník*); *albumen* – *weysnny* – *wylek* (Klaret, 242: *bielek*).

Další změna je podobná té předchozí. Labiodentální (retozubné) v vyslovoval, případně slyšel jako *b*: *monedula* – *tahen* – *kabka* (Klaret, 213: *kawka*); *prunus* – *plawmen* – *slyby* (Klaret, 661: *sliua*); *vexillum* – *vanne* – *koruheb* (Klaret, 2329: *koruhew*); *regina* – *küniginn* – *kralobna* (Klaret, 970: *regina* – *kralovna*); *currus* – *waggn* – *bozy* (Klaret, 773: *voz*); *vacca* – *khu* – *kraba* (Klaret, 504: *krava*).

Vzhledem k tomu, že oba tyto jevy jsou patrné i v jeho němčině, mohlo by to být dalším argumentem pro naše tvrzení, že autorem byl Němec. Také následující dvě změny mohou sloužit jako důkazy: hlásku *z* píše jako *s* a hlásku *s* píše jako *z*. V Trialogu nacházíme následující zápisy: *olus*, *caulis* – *kraut* – *sely* (Klaret, 765: *zele*); *lingua* – *zungg* – *jasik* (Klaret, 1278: *yazik*); *aurifaber* – *goldsmyd* – *slatnik* (Klaret, 2602: *zlatník*); *lepus* – *has* – *sagytz* (Klaret, 511: *zagiecz*); *fera* – *wild* – *swerz* (Bohemář, 159: *zwyerz*). Další početnou skupinu tvoří doklady změny *s* → *z*: *judicator* – *richter* – *zudytel* (Klaret, 2234: *suditel*); *balista* – *armmbrust* – *zamostrzyel* (Klaret, 2153: *samostríel*); *cuspis* – *spies* – *zudlicze* (Klaret, 2154: *sudlyczye*); *elephas* – *helffant* – *zlon* (Klaret, 513: *slon*); *noctua* – *eyle* – *zowa* (Klaret, 233: *sowa*).

Rovněž synkopa a apokopa, o nichž jsem se zmiňovala v souvislosti s dialektálními změnami v němčině, se objevuje zcela neobyčejně u českých výrazů – pravděpodobně jako důsledek faktu, že autor byl německé národnosti: Příklady synkopy jsou *pecten* – *khamp* – *hrzebnn* (Klaret, 2656: *hrzeben*) nebo *citator* – *furgebieter* – *pohonytl* (Klaret, 2233: *pohonitel*). O apokopě svědčí následující české výrazy: *baptisterium* – *taufstain* – *krzstidnicz* (Klaret, 2339: *křtidlnice*).

5 Závěr a možnosti dalšího výzkumu

Z lingvistického rozboru, jehož část jsem ve svém příspěvku představila, vyplývají následující skutečnosti:

- a) Latinsko-české slovníky Klareta a jeho družiny sloužily autorovi Trialogu nepochybně jako důležitý zdroj informací. Nebyly však přejímány v celém rozsahu a beze změn. Mnohé zjištěné odlišnosti mohly vzniknout v důsledku chybného přečtení předlohy, k dalším mohlo dojít z důvodů nedokonalé znalosti jednoho z jazyků.

- b) Autorem byl s největší pravděpodobností Němec, pocházející z bavorsko-ra-kouské jazykové oblasti. K tomuto zjištění vedou některé dialektální změny projevující se v německých slovech Trialogu.
- c) Autor slovníku zřejmě uměl česky, jeho znalosti však byly na nižší úrovni.
- d) Trialogus skýtá velmi bohatý materiál pro další výzkumy, které je třeba zaměřit také na rozbor druhé části Trialogu – abecedně řazeného seznamu sloves.

Použité prameny a edice

- Lateinisch-deutsch-tschechisches Vokabular. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. sign. 2868.
- Prešpurský slovník.²² Vocabularium latino-bohemicum Posoniense. Vyd. Ferdinand Menčík. Praha 1892.
- Sbírka nejvydávanějších slovníků latinsko-českých s obsahem neznámých slov v abecedním pořádku česko-latinském. Vyd. Václav Hanka. Praha 1833.
- Slovník latinsko-německo-český pro Ladislava Pohrobka, krále českého, dle rukopisu palatinského č. 1787 knihovny ve Vatikáně. Vyd. Isidor Theodor Zahradník. Praha 1904.

Použitá literatura

- Boková, Hildegard – Spáčilová, Libuše (2003): Stručný raně novohornoněmecký glosář k pramenům z českých zemí. Olomouc.
- Dobrovský, Josef (1951): Dějiny české řeči a literatury. Praha.
- Fichtenau, Heinrich (1974): Maximilian I. und die Sprache. In: Heinrich Fichtenau – Erich Zöllner (vyd.): Beiträge zur neuen Geschichte Österreichs. Wien – Köln – Graz, s. 32–46.
- Flajšhans, Václav (1926): Klaret a jeho družina. Sv. I. Slovníky veršované. Praha.
- Flajšhans, Václav (1928): Klaret a jeho družina. Sv. II. Texty glosované. Praha.
- Gröbingerová, Sigrid-Maria (2004): Maxmilián I. Praha.
- Habel, E. (1959): Mittellateinisches Glossar. 2. vydání. Paderborn.
- Havránek, Bohuslav – Hrabák, Josef (1957): Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu. Praha.
- Jungmann, Josef (1835–1839): Slovník českoněmecký. Praha. (Reprint. Praha 1989–1990.)
- Lexer, Matthias (1992): Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. 38. nezměněné vydání. Stuttgart.
- Komárek, Miroslav (1982): Nástin fonologického vývoje českého jazyka. Praha.
- Machek, Václav (1968): Etymologický slovník jazyka českého. 2., opravené a doplněné vydání. Praha.

---

²² Jde o nejuplněnější rukopis Klaretova Glosáře (srov. Flajšhans 1926, 80).

- Paul, Hermann–Moser, Hugo–Schröbler, Ingeborg (1969): *Mittelhochdeutsche Grammatik*. 20. vydání. Tübingen.
- Pausch, Oskar (2002): *Lateinisch-deutsch-tschechische Vokabulare für Habsburger Regenten im 15. Jahrhundert*. In: Helmut Glück (vyd.): *Die Volkssprachen als Lerngegenstand im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Akten des Bamberger Symposions am 18. und 19. Mai 2001*. Berlin–New York 2002, s. 21–35.
- Skála, Emil (1994): *Lexikographie in Böhmen im 14.–19. Jahrhundert*. *Germanoslavica I (VI)*, č. 1–2, s. 3–10.
- Wiesflecker, Hermann (1971): *Kaiser Maximilian I*. München.